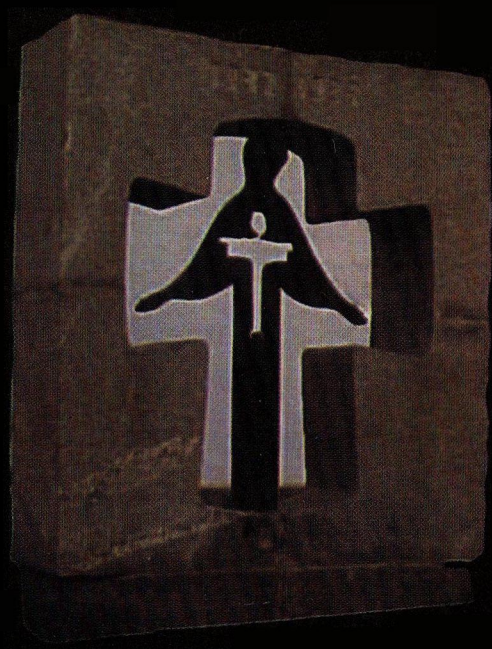


Голодомор на Чернігівщині 1932-1933

Пам'ять
народу
неубієнна:



Бібліографічний покажчик

91.9163/
01619
17-15

ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ НЕУБІЄННА:

**ГОЛОДОМОР НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
1932-1933 РОКІВ**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

987923



Чернігів
2005

ББК 91.9:63

П15

Упорядники: І.Я. Каганова, Л.В. Студьонова

Автор передмови: Т.П. Демченко

П15 Пам'ять народу неубісна: Голодомор на Чернігівщині 1932–1933 рр.
Бібліографічний покажчик / Ред. П.В. Грищенко. – Чернігів: КП
"Видавництво "Чернігівські обереги", 2005. – 52 с.
ISBN 966-533-259-7

На долю Чернігівського краю випало багато страждань. Але одним із найстрашніших був голод 1932-1933 років. Упродовж останнього десятиріччя опубліковано добірки документів, історичні монографії, свідчення очевидців, журнальні та газетні статті, які розкривають трагедію, що сталася на Чернігівщині більш ніж 70 років тому. Упорядники бібліографічного покажчика здійснили спробу систематизувати літературу даної тематики.

Відбір матеріалу закінчено 1 жовтня 2004 року. Бібліографічний опис документів здійснено у відповідності до існуючих державних стандартів і супроводжується системою відсилок та анотаціями.

Бібліографічний покажчик стане у нагоді викладачам вузів, шкіл і технікумів, студентам, учням старших класів, музейним і бібліотечним працівникам, краєзнавцям, всім не байдужим до чернігівської минувшини людям.

ББК 91.9:63

Випущено на замовлення
Чернігівської обласної державної адміністрації

© Чернігівська державна обласна
універсальна наукова бібліотека
ім. В.Г. Короленка, 2005

ISBN 966-533-259-7

ВІЧНА ТЕМА

Штучно організований масовий голод, що забрав на той світ життя мільйонів українських селян, з огляду на масштабність втрат, тотальний характер та численні негативні наслідки, дія яких продовжується й тепер, може по праву вважатися найвидатнішою подією української історії XX століття і, безсумнівно, її найбільшою трагедією. Численні публікації 2003 року, інформація ЗМІ, зрештою, заходи вищого державного керівництва зайвий раз підтвердили цей висновок. Поява фундаментальної колективної монографії «Голод 1932-1933 років в Україні» значною мірою підвела ризик під багаторічним вивченням катастрофи голоду. Монографію можна без перебільшення назвати енциклопедією не тільки голодомору, але й соціально-економічного, духовного, культурного життя українського суспільства на зламі 20-30-х рр. минулого століття. На основі опрацювання колосальної кількості документів, поміж яких є чимало чернігівського походження, дослідники зробили серйозну і переконливу спробу пов'язати причини, перебіг та наслідки з політикою правлячого режиму, показати міжнародний резонанс трагедії і з'ясувати, таким чином, її вплив на суспільні процеси. Проте це аж ніяк не означає, що тему закрито. Зусиллями членів Асоціації дослідників голодоморів побачили світ матеріали Міжнародної наукової конференції «Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка» та збірка розповідей активістів цього руху з різних регіонів України. Серед них треба відзначити і розвідку нашого земляка – журналіста Я. Ковальця. Цікаву добірку документів підготував до друку В. Сергійчук. Особливий інтерес викликає документ «О фактах попирания революционной законности и произвола в ряде сел Прилуцкого района». З нього довідуємося про «дикі злочини» місцевих «буксирних бригад», яких всіляко підтримувала влада. Окремі чернігівські сюжети можна знайти й у збірнику «Смертю смерть подолали».

Але, на жаль, в цілому Чернігівщина порівняно слабо представлена на сторінках численних публікацій загальноукраїнського рівня,

що є наслідком недостатньої уваги до висвітлення цієї проблематики в області.

З іншого боку, очевидно, що найменш вивченими продовжують залишатися регіональні аспекти голодового лихоліття. На перешкоді стоять особливості того чи іншого регіону, брак підготовлених фахівців, проблеми фінансування, протидія лівих сил тощо. Не лише у нас існують ці та їм подібні проблеми. Так, нещодавно відомий український історик, о. Юрій Мицик визнав, що «найважче знайти гроші на видання» спогадів про «Український голокост 1932-1933».

Чернігівщина не є винятком: у нас чимало проблем, але є певні досягнення. Так, сьогодні можна з повним правом говорити про потяг до історії вивчення даної тематики у краї.

У бібліографічному покажчику літератури «Голод в Україні» (Одеса-Львів, 2001) станом на початок 2000 року зафіксовано 6 384 позицій, з них по Чернігівщині - 61. 2003 року цей список поповнився новими публікаціями. Наукова література, оприлюднення документів та свідчень очевидців дають змогу по-новому підійти до визначення особливостей голоду на Чернігівщині. Одним з перших заходився вивчати прояви голоду в області доцент Чернігівського педуніверситету Володимир Ткаченко, тоді вчитель історії Кобижчанської сільської школи Бобровицького району. Він взяв активну участь у масштабному проєкті, започаткованому подружжям Володимира Маняка та Лідії Коваленко. Звичайно, оприлюднені у відомій книжці-меморіалі «33-й: голод» (К., 1991) понад 50 свідчень уродженців Чернігівщини є справою рук не лише молодого дослідника. Але він зважився на науковий коментар, навівши деякі документи з обласного партійного архіву. Одночасно вийшла друком наукова стаття цього ж автора, у котрій на основі аналізу як архівних джерел, так і свідчень очевидців, була зроблена спроба показати перебіг голодомору у нашому краї. Володимир Ткаченко вперше належно оцінив той факт, що новостворена Чернігівська область посідала останнє місце серед семи областей УСРР не лише за темпами колективізації, але й за виконанням плану хлібозаготівель. І якщо партійно-радянському ке-

рівництву дана обставина загрожувала значними неприємностями, то для населення вона стала, хай і досить умовною, але все-таки надією на виживання.

З іншого боку, все це означало, що партійно-радянське керівництво новоствореної області в основному переймалося аграрними проблемами, докладаючи всіх зусиль задля швидшого здійснення суцільної колективізації. Але завершити її вдалося лише на червень 1934 р., коли було усупільнено понад 70% селянських господарств і 77% посівних площ. Таким чином, найбільш інтенсивно колективізація відбувалась з кінця 1932 р. і до середини 1934 р., тобто тоді, коли на Чернігівщині, як і по всій Україні, лютував голод.

Відтак саме тут колективізація, розкуркулення, хлібозаготівлі та голод повністю збіглися у часі. Звичайно, що й для всієї України вищезазначені складові партійно-державної політики в аграрному секторі досить тісно пов'язані часовими рамками. Але, мабуть, ніде не трапилося так, що все це проходило одночасно. Підтвердження даного висновку знаходимо і в спогадах людей. Для них голодовка нерозривно пов'язана із насильницькою колективізацією, розкуркуленням, безкінечною «хлібовикачкою».

Оприлюднені чернігівським публіцистом Володимиром Шкварчуком матеріали із секретних архівів засвідчують наявність на Чернігівщині руху опору. У них зафіксовано численні прояви невдоволення діями радянської влади на місцях і в центрі області. Це – лайки, погрози, прокльони, уїдливі репліки на адресу влади, якісь, на перший погляд, зовсім вже безглузді вчинки, котрі б могли викликати сміх, коли б за ними не стояли горе, відчай, безнадія. Оприлюднені відомості і про збройний опір початку ненависної колективізації, а потім вбивства, побиття, підпали активістів і найбільш запопадливих колгоспних керівників. Але в цілому селяни не були готові до організованої відсічі системі, яка зазіхала не лише на їхню власність, а й на саме існування. І не тільки тому, що будь-який вияв протесту нещадно карався. Так, у січні 1933 р. за фразу «колективізацію роблять для панщини, щоб ми були раби», згідно постанови судової слідчої бригади облпрокуратури розстрі-

ляли 50-річного інваліда, безрукого Омелька Дігтяренка. А ще й тому, що політичні партії, ідейні течії українства, лідери, котрі могли б згуртувати народ, очолити його, програвши в ході революції 1917-1921 рр., опинилися у вигнанні, потрапили до в'язниць та концтаборів, багато хто загинув. Щоправда, були випадки, коли партійні функціонери середньої ланки виступали проти аграрної політики партії. Так, 38-річний комуніст, завідувач оргвідділу Носівського райкому КП(б)У Володимир Яременко відкрито протестував проти розорення селян і закликав своїх однодумців до виходу з партії. Його демарш набув широкого розголосу у республіці. Володимира Яременка було зразково покарано. Репресивні органи оперативно безжалісно реагували на подібні факти. До того ж, це був бунт одинаків, заздалегідь приречений на поразку.

Публікації останнього часу, в тому числі і місцевої періодики, вносять серйозні корективи у наші уявлення про те, що голод своїми чорними крилами зачепив тільки південні, традиційно зернові райони. Завдяки спогадам мешканців центральних і північних районів, картина вимальовується більш об'єктивно. У цих регіонах теж панував голод, бо політика, зрештою, була одна на всіх. Але, на щастя, для тамтешніх жителів існувало більше природніх можливостей для виживання: ліси, луки, річки, озера, болота. «Голод набрав великого масштабу. Люди ходили пухлі. Але на нашому хуторі ніхто не вмер з голоду. Вижили, дякуючи коровам, рибі та листям, траві та квіткам. Харчувалися лободою, щавелем, кропивою, квітом конюшини, калачиками з верби (вербові бруньки). Коров'яче молоко розводили напополам з водою. Нашій великій сім'ї виживати було особливо тяжко», – пригадував житель хутора Цегеля поблизу с. Блистова Менського району. Безсумнівно, жителям лісо-степової зони довелося зазнати незрівняно більшого горя. Навіть перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У Павло Маркітан змушений був визнати наявність голоду на Прилуччині. У доповіді на II обласному з'їзді колгоспників-ударників він заявив, що у с. Яблунівка «дуже жажливий стан», але винуватців було знайдено серед куркулів, контрреволюціонерів, петлюрівців, махновців, «які шкодили, які свої сили спрямовували із-за угла,

розперезалися вовсю». Павло Маркітан говорив також про смерть від голоду, про окремі випадки поїдання людей та худоби, що загинула, звинувачуючи при цьому партійних керівників усіх рангів. І в першу чергу за те, що занадто ідеалізували колгоспи. А там чинився опір, який в урядових зведеннях проходив як терор куркульських груп. Керівництво Чернігівської області зверталось за допомогою до ЦК КП(б)У, але так і не отримало її.

Отже, голод панував по всій області. Звичайно, траплялися окремі села, де він менше давався взнаки, але, на жаль, не вони визначали загальне становище.

Втім, мешканці Сіверського краю добре знали про лютий голод, який спіткав селян по всій Україні. Люди з різних районів свідчать: «Великий голод був у Полтавській, Сумській, Дніпропетровській областях. Через наше село йшли жінки з дітьми і просили їсти». Значна кількість цих нещасних жебраків мерла прямо на дорозі, у бур'янах. А відтак ця обставина робить вкрай проблематичним більш-менш точні підрахунки померлих від голоду, бо жодного обліку ось таких прохачів, які «брели» по шляхах Чернігівщини, не велося. Достеменно відомо, що багато їх скінчило свій земний шлях саме тут. Проте не поодинокими були випадки, коли й доведені до відчаю чернігівські селяни вирушали на пошуки кращої долі. Є свідчення, що селилися вони на Донбасі, у південних областях. Проте чимало переселенців змушені були повертатися назад. Жителька с. Безуглівки Ніжинського району розповіла: «Нам погано жилося, і ми поїхали у Таврію. Там жили у хліві в якоїсь жінки. Потім маму взяли на роботу свинаркою, і ми жили у свинарнику. Але там теж почався голод, і ми повернулися у 1934 р. до рідного села».

Нарешті, ще однією важливою особливістю перебігу голодомору в області є точно зафіксований факт голодування не лише нещасних селян, але й мешканців численних містечок і міст Чернігівщини. Це пояснюється, ймовірно, тим, що регіон не був промислово розвинутим, а відтак керівні органи зовсім не дбали про мінімальне забезпечення населення продуктами харчування. З іншого боку, у багатьох райцентрах засновували колгоспи, отже, розку-

ркулювали, вилучали все їстівне. Так було навіть у великому, як на чернігівські масштаби, Ніжині. Жителі невеликих райцентрів, які не одержували навіть злиднених пайків, переходили на відходи. За свідченням мешканки м. Коропа: «Люди голодували. Їли жмаку, щоб її дістати, треба було всю ніч чекати коло крохмального заводу. На лузі збиралася вода, що стікала із заводу. У ній були і рештки крохмалю. Люди рилися, збирали крохмаль разом з землею, потім промивали його і пекли млинці. Пісок тріщав на зубах».

Міграція, збіг у часі розкуркулювання, викачування хліба і голоду значно перешкоджає підрахункам жертв голодомору. Бо дійсно, куди зараховувати тих жителів чернігівських сіл і містечок, котрі у розпал голодовки були заарештовані, вивезені з рідного села, а їхні сліди по тому навіки згубилися? Принаймні, односельці про них нічого не знають і по сьогодні. Так, селянин с. Красне Бахмацького району назвав декілька прізвищ: «Були репресовані жителі села: Сібіль Іван Григорович, Сібіль Микола Григорович, Сібіль Опанас Іванович, Сібіль Семен Іванович, Сібіль Олексій Іванович, Сова Семен Хведорович, Сова Хведір Григорович, Боярчуки – Ілля, Пилип, Опанас». Всього тут названо 10 людей. Як склалася їхня доля? Чи вижив хоча б хтось? Важко сказати. Тому нам видається справедливим підхід, застосований до визначення загальної кількості жертв, одним з перших дослідників голодомору на Чернігівщині Володимиром Ткаченком. Він нарахував 362 тисячі 708 чоловік, але із застереженням, що сюди увійшли і жертви репресій. Інша річ, що й сьогодні у спогадах людей з'являються все нові й нові прізвища. «Жила неподалік Усик Євдокія Яківна, яка мала трьох дітей. Двоє з них вижили дивом, а восьмирічна дівчинка померла від голоду. У Булаха Степана Григоровича було аж семеро дітей. Дуже тяжко жилося цій родині, бо стільки дітей у ті часи прогодувати було складно. У них померло двоє дітей», – це свідчення про голод у с. Олишівка. У с. Смолянка Куликівського району мешкає літня жінка, яка доглядає за могилами свого батька, п'ятеро братів і сестри, які померли від голоду у 33-му: «Батька, Данила Івановича, поховали в одній могилці з маленьким Миколкою. А поряд – могили Петра та Павла, двох

близнюків, яким було тоді по п'ять років. Михайлику – дванадцять. Їхня сестричка Домашка мала чотирнадцять років. Найстарший – шістнадцятирічний Григорій». Мабуть, це унікальний факт, але в цілому по області подібних могил чимало. Були здійснені спроби узагальнити дані про втрати в окремих населених пунктах. Так, директор Дашенківської середньої школи, що на Варвинщині, спираючись на свідчення старожилів, підрахував, що село Дашенки втратило із загальної кількості жителів 3 тисячі осіб – третину: 1000 або 1200 душ. За підрахунками директора школи с. Жовтнєве О. Лозового у трьох селах Прилуцького району – Велика Дівиця, Мала Дівиця і Жовтнєве померло понад тисячу мешканців.

Таким чином, проблема виявлення імен жертв голодомору, складання списків і створення Книги Пам'яті є однією з найактуальніших проблем у контексті вивчення теми, вшанування та увічнення пам'яті жертв геноциду. Вона і була покладена в основу діяльності робочої групи, з підготовки та проведення в області заходів у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні, створеної при Чернігівській обласній державній адміністрації у квітні 2002 р. Її очолив заступник голови облдержадміністрації В.М. Тканко, до складу увійшли керівники наукових та освітніх установ, викладачі, представники обласних організацій від партій та «Просвіти». Члени групи багато зусиль доклали, щоб привернути увагу громадськості області до сумної дати, змусити місцеві органи приступити до виявлення і систематизації даних про кількість померлих. На початок 2004 р. надійшли відповідні дані з усіх районів: було виявлено 13 тис. 408 померлих. Звичайно, це число треба сприймати з масою застережень: деякі райони зовсім не подали інформації, інші заявили, що продовжують роботу і поки що володіють лише попередніми даними. Окрім того, треба мати на увазі застереження, висловлені провідними фахівцями-істориками: «Сталінська заборона на будь-яку інформацію щодо голоду змусувала надто ретельних чиновників на місцях відмовлятися від реєстрації великої кількості смертей, тобто порушувати встановлені законом обов'язки». До списків померлих, звичайно, не потрапляли мешканці Чернігівщини, які відправилися на заробітки,

або були насильно вивезені, заарештовані тощо. Таким чином, треба констатувати, що попри всі зусилля, виявлені людьми небайдужими до долі свого народу, питання щодо встановлення хоча б приблизної кількості чернігівців, померлих голодною смертю 1932-1933 рр., ще далеке від розв'язання. Можливо, що нам ніколи не вдасться його з'ясувати остаточно, але сама робота дуже потрібна, вона гуртує людей довкола української державницької ідеї, вчить, особливо молодь, співчуттю, милосерддю, доброті.

Значну і результативну роботу щодо організації висвітлення в засобах масової інформації області теми голодомору, видання матеріалів місцевих дослідників, спогадів свідків голодомору здійснило управління у справах преси та інформації облдержадміністрації.

На сторінках місцевої періодики з'явилося чимало різнопланових публікацій: архівні документи, свідчення очевидців, спогади, полемічні матеріали, розповіді про влаштування жертв голодомору. Надзвичайно сильне враження своєю безпосередністю і щирістю справляють розповіді учнів про уроки пам'яті, які були проведені в школах області у листопаді 2003 року.

Активізувалась видавнича діяльність, прямо чи опосередковано присвячена даній темі. Так, у 2002 р. в рамках заходів у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні управлінням у справах преси та інформації видана книга письменника і публіциста В. Шкварчука «На казарменому становищі: Нариси з історії Чернігівщини довоєних років». Наступного року в області вийшло декілька книжкових видань, об'єднаних в серію «Голодомор на Чернігівщині 1932-1933: Пам'ять народу неубієнна». Вирішено було продовжити видання брошур цієї серії й особливу увагу звернути на районні випуски. Поки що маємо їх три – Новгород-Сіверський, Прилуцький і Бахмацький. Принагідно треба висловити глибоку вдячність працівникам бібліотек, які взяли на себе важку і в фізичному і, насамперед, моральному відношенні роботу по безпосередньому збору необхідної інформації. Розпитувати літніх людей про важке, понівечене дитинство, ятрити їхні незагоєні часом рани дуже важко, але вкрай необхідно. До речі, цю роботу

проводили і викладачі Київського національного університету ім.Т.Шевченка. Частково записи, зроблені їхніми студентами, опубліковані у журналі «Пам'ять століть» 2003 р.

Копітка, непомітна робота по виявленню, вивченню та оприлюдненню нових даних щодо не такої вже далекої історії в області не припиняється. Нею зацікавилися студенти, молоді науковці. В їхньому інтересі ми вбачаємо запоруку того, що з часом буде з'ясована вся правда про трагедію 1932-1933 рр. на Чернігівщині. Отже, це вічна тема.

Сподіваємося, що після виходу друком пропонованого бібліографічного покажчика «Голод 1932-1933 рр. на Чернігівщині» матеріали місцевої періодики, а також інформація щодо проявів голодомору у регіоні, вміщена у загальноукраїнських виданнях, стане більш доступною.

*Тамара Демченко,
кандидат історичних наук,
доцент ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка*

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

1. ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ Дня пам'яті жертв голодомору: Указ Президента України від 26 листоп. 1998 р. // Уряд. кур'єр. – 1998. – 28 листоп. – С. 4.

Відзначається щорічно у четверту суботу листопада.

2. ПРО 65-і роковини голодомору в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України // Уряд. кур'єр. – 1998. – 29 жовт.

3. О ГОЛОДЕ 1932-1933 годов на Украине и публикации связанных с ним архивных материалов: Постановление ЦК Компартии Украины // Правда Украины. – 1990. – 7 февр.

4. СТАТУТ Асоціації дослідників голодоморів в Україні // Самост. Україна. – 1999. – Ч. 5-6. – С. 6-7.

* * *

5. 30-е ГОДЫ: взгляд из сегодня: [Сб.] / Ответ. ред. Д.А. Волкогонов. – М.: Наука, 1990. – 165 с.

С. 40-55: Постанова ЦВК та РНК від 7 серп. 1932 р. (закон про колоски).

6. КОММУНИСТИЧЕСКАЯ партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т.1. 1918-1941. – К.: Политиздат Украины, 1976. – 1062 с.

7. КОВАЛЬЧУК А. Спочатку голодомор з'явився на папері...: [Огляд постанов ЦК ВКП(б)] // Нар. газ. – 2000. – 16-22 берез. – С. 5: іл.

8. МАКСУДОВ С. Голод 1933 года в партийных и правительственных постановлениях // СССР: Внутренние противоречия. – 1984. – Вып. 10. – С. 80-128.

9. СОЛОНЕНКО М. Смерть приходила з центру: Парт. док. підтверджують голодомор на Україні організувала... ВКП(б) // Культура і життя. – 1993. – 14 верес. – С. 4.

10. КРИВОНІС В.М. Соціальні функції органів “правопорядку” в період голодомору 1932-1933 рр. в Україні // Укр. істор. журн. – 2003. – №1. – С. 101-110.

11. УКРАЇНА. Голод 1932-1933 років: За повідом. британ. дипломатів / Пер. з англ. І. Євтуха; Вступ. сл. С. Кульчицького // Всесвіт. – 1989. – №11. – С. 153-161: карт.

12. МАРОЧКО С. Про діяльність міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні // Укр. істор. журн. – 1993. – №10. – С. 47-53.

13. ШАПОВАЛ Ю. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К: Політвидав України, 1990. – 143 с.: іл.

С. 93-104: Причина голодомору та його творці.

14. ГОЛОДОМОР в Україні 1932-1933 рр.: Бібліогр. покажч. / Упоряд.: Л.М. Бур'ян, І.Е. Рекун; Редкол.: С.В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – Одеса; Львів: Вид-во М.П. Коць, 2001. – 654 с. – (Одеська держ. наук. б-ка ім. М. Горького. Ін-т іст. України НАН України. Фундація українозн. студій Австралії).

С. 490-495: Літ. про голодомор у Черніг. обл.

* * *

15. ПОСТАНОВА бюро Чернігівського обкому КП(б)У “Про пристосування репресій до злісних нездатчиків хліба”. 24 груд. 1932 р. // Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів: Темат. перелік. – Чернігів, 2003. – С. 6-7.

16. ЛИСТ Чернігівського облоргбюро КП(б)У Центральному комітету КП(б)У про хід виконання річного плану хлібозаготівель, факти приховування хліба в одноосібному секторі господарства. 12 січ. 1933 р. // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 329.

17. ПРОЕКТ постанови Чернігівського облоргбюро КП(б)У “Про деякі харчові труднощі в районах і селах серед колгоспників і одноосібників та випадки голоду по Чернігівській області”. [Берез.] 1933 р. // Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів: Темат. перелік. – Чернігів, 2003. – С. 15-16.

18. ПОСТАНОВА бюро Чернігівського обкому КП(б)У про стан з постачанням хліба в області. 14 черв. 1933 р. // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 536.

19. ІЗ ДОПОВІДНОЇ записки оргбюро Чернігівського обкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про голодування населення. Лип. 1933 р. // Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів: Темат. перелік. – Чернігів, 2003. – С. 22-23.

20. ІЗ ДОПОВІДНОЇ записки прокурора Чернігівської області М. Батрака про репресивні заходи до крадіїв колосків та за передчасну косовицю хліба. 2 серп. 1933 р. // Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів: Темат. перелік. – Чернігів, 2003. – С. 23.

21. З ДОПОВІДІ секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П.П. Маркітана на II обласному з'їзді колгоспників-ударників. 5 лип. 1933 р. // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 539-542.

Говорячи про голод, смерть від голоду, окремі випадки поїдання людей та худоби, що загинула, П.П. Маркітан в усьому звинувачував парт. керівників різних рангів.

22. ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ секретаря обкома партии П.Ф. Маркитана на XII съезде КП(б)У о проведении коллективизации сельского хозяйства в области [в 1933 г.]. 21 янв. 1934 г. // XII съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины: Стеногр. отчет. – К., 1934. – С. 301-302.

23. 3-е ОТДЕЛЕНИЕ СПО тов. Коссиору. Совершенно секретно. Специальное сообщение. О право-оппортунистическом выступлении зав. Орготделом Носовского РА ПАРТКОМА Черниговской области. 7 дек. 1932 г. // Чорна книга України: Зб. док., арх. матеріалів, листів, доп., ст., дослідж., есе. – К., 1998. – С. 167-168.

24. СПЕЦИАЛЬНОЕ сообщение о право-оппортунистическом выступлении зав. орготделом Носовского райпарткома Черниговской обл. // Голодомори в підрадянській Україні: Праці чл. Асоціації дослідн. голодоморів в Україні. – Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С. 96-97.

25. СПЕЦИАЛЬНОЕ сообщение о право-оппортунистическом выступлении зав. орготделом Носовского райпарткома, Черниговской обл. / Вступ. сл. В. Сергійчука // Сіверян. літопис. – 1995. – №5. – С. 118-119.

Зав. оргвідділом Носівського райкому КП(б)У *Яременко* ви-
йшов з партії у 1932 р., бо не погоджувався з її лінією на селі.

26. ТАБАЧНИК Д. Павло Маркітан: “Я вірю у чесність
друзів...” // *Маршрутами історії*. – К., 1990. – С. 480-496.

Нарис про першого секретаря Черніг. обкому КП(б) У
П.П. Маркітана (1887-1937), репресованого і розстріляного. Він
виступив проти політики партії щодо селянства.

27. ШКВАРЧУК В. Костюмы для обкома: Из-под грифа “Со-
вершенно секретно” // *Черниг. полдень*. – 1997. – 24 июля. – С. 2.

Черніг. обком партії у 1933 р.

* * *

28. УКРАЇНА гине з голоду: Відозва Укр. Жіночого Союзу в
Празі до укр. громадянства всіх країн світу. – Прага, 1933. – (б.с.).

УЖС очолювала *С.Ф. Русова* (1856-1940) – уродженка с. Олешні
Ріпкин. р-ну, відома громад. діячка і педагог.

29. РУСОВА С., КОНОНЕНКО Х. Голод на Україні // *Тризуб*
(Париж). – 1933. – Ч. 2-3. – С. 36-39.

30. МАЗЕПА І. Україна під більшовицькою владою // Ка-
лендар-альманах “Дніпро” за звичайний рік 1935. – Львів, 1934. –
С. 78-99.

Авт ст. – колишній глава уряду УНР (1919-1920) на еміграції
І.П. Мазепа (1884-1952), уродженець с. Костобоброва Семенів.
р-ну – дає своє бачення причин голодомору в Україні.

31. ВАЩЕНКО Г. Жажливий злочин: голод на Україні 1932-
1933 рр. // Ілюстрований календар “Рідна нива” на звичайний рік
1957. – Вінніпег (Канада), 1956. – С. 71-77.

Авт. ст. – відомий укр. педагог, проф. Укр. Вільного Ун-ту у
Мюнхені *Г.Г. Ващенко* (1878-1967), народився у Богданівці на
Прилуччині.

32. РУСОВА С. “Дайте шматок голодним дітям”: (Звернення до
світової громадськості) // *Життя Полісся* (Ріпки). – 1993. – 21 квітн.

33. ВРОНСЬКА Т.В., ОСТАПЕНКО Т.С. Участь українських
зарубіжних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр.

ХХ ст. проти голодомору в УСРР // Укр. істор. журн. – 2003. – №5. – С. 65-81.

С. 75: Прага. Гол. Укр. Жіночої Нац. Ради *С.Ф. Русова*. Участь УЖНР в акціях допомоги голодуючим в Україні.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЧЕРНІГІВЩИНИ

34. КОРОТКОВА [Б.І.]. Готування кадрів колективізації // Червоний стяг (Чернігів). – 1930. – 3 січ.

35. РУХ масової колективізації на Чернігівщині // Червоний стяг. – 1930. – 4 січ., 8 січ., 11 лют.

36. МАСЛЕНКО [Б.І.]. Ще про колгоспне будівництво // Червоний стяг. – 1930. – 19 січ.

37. З ЛАНІВ масової колективізації // Червоний стяг. – 1930. – 21 січ.

38. РУХ колективізації на Чернігівщині: [Стат. дані] // Червоний стяг. – 1930. – 14 лют.

39. ЗМІЩНЮЙМО комітети незаможних селян // Червоний стяг. – 1930. – 15 груд.

40. ИЗ СТАТИСТИЧЕСКИХ сведений райисполкомов Наркомзема УССР о состоянии коллективизации сельского хозяйства на Черниговщине на 1 авг. 1931 г. // Социалистическое строительство на Черниговщине. 1921-1941: Сб. док. и материалов. – К., 1983. – С. 132.

41. ЧЕРНІГІВСЬКА область: Короткий стат.-економ. довід. 1932 року. – Чернігів, 1932. – (б. с.).

42. ДОВІДНИК з основних статистико-економічних показників господарства районів Чернігівської області УРСР. – Харків, 1933. – (б. с.).

43. ПЕТРОВСЬКИЙ Г.І. Піднести активність колгоспних мас // Більшовик (Чернігів). – 1933. – 1 квітн.

Враження Голови ВУЦВК про перебування на Чернігівщині.

44. ЗРОБИМО нашу область передовою // Більшовик. – 1933. – 1 жовт.

Організація колгоспного господарювання, зміцнення трудової дисципліни.

45. ПІДСУМКИ сільськогосподарського року та чергові завдання соціалістичної перебудови сільського господарства Чернігівщини // Більшовик. – 1933. – 5 жовт.

46. З'ЇЗД боротьби за передову Чернігівщину: [Матеріали 3-го обл. з'їзду колгоспників-ударників] // Більшовик. – 1933. – 9 жовт.

47. ЗА КОЛГОСПНИЙ будинок, чисте житло, за грамоту // Більшовик. – 1939. – 14 листоп.

Підсумки культпоходу, який розпочався 1 жовт. 1933 р.

48. НАСЛІДКИ сільськогосподарського року і завдання весняної сівби на Чернігівщині // Більшовик. – 1933. – 17 груд.

49. ІСТОРІЯ колективізації сільського господарства Української РСР. 1917-1937 рр.: 3б. док. і матеріалів: У 3-х т. – К.: Наук. думка, 1962-1971.

Т.3. Зміцнення і дальший розвиток колгоспного руху на Україні 1933-1937 рр. – 1962. – 786 с.

С. 10, 249-250, 320-323, 566, 568, 572-573, 590, 606, 627, 665-667, 672, 686, 688, 690, 692, 694, 696, 698, 700, 702: Черніг. обл.

50. ЮФФЕ С.Н. З історії колективізації сільського господарства в районах Українського Полісся // Укр. істор. журн. – 1965. – №2. – С. 94-96.

На прикладі Черніг. обл.

51. КОМІТЕТИ незаможних селян України (1920-1933): 3б. док. і матеріалів / Упоряд.: Г.Т. Ісип, А.П. Карташова та ін.; під ред. І.К. Рибалки. – К.: Наук. думка, 1968. – 638 с.

Із змісту: Із звіту Сновського районного виконавчого комітету про його роботу за час від 5-го з'їзду Рад Сновщини (берез. 1929 р.) по 1931 р. (7 лют. 1931 р.), с. 556. Звіт Президії ВЦКНС про роботу комітетів незаможних селян України за 1932 р. 13 лют. 1933 р. – С. 570-584.

Боротьба за колективізацію на Сновщині. Діяльність комнезамів у Носів., Бобровиц., Ічнян. та ін. р-нах Черніг. обл.

987923

17



52. ШЛЯХОМ колективізації: Рядки з листів / Підгот. прац. облдержарх.: М.Т. Яцура, І.Й. Фастівська, Л.М. Марцева // Десн. правда. – 1971. – 31 трав.

53. НАРИСИ історії Чернігівської обласної партійної організації / Редкол.: В.М. Половець (керівник), А.Н. Близнюк, М.Д. Брезкун та ін. – К.: Політвидав України, 1980. – 318 с.

С. 151-156: У боротьбі за зміцнення колгоспного ладу.

54. ШЛЯХОМ колективізації: Хроніка подій: [1927-1940 рр.] // Десн. правда. – 1987. – 7 лип.

55. ПЛАХОТНЫЙ Н. Последняя единоличница // Труд. – 1989. – 16 апр.

Нарис про трагічну долю селянки *Л.І. Василенко* з с. Роїще Черніг. р-ну, яка відмовилась вступати до колгоспу.

56. ВЕЛІГОДСЬКИЙ В.М. З історії колгоспного будівництва на Чернігівщині у 1933-1937 рр.: (За док. партарх. Черніг. обкому Компартії України та держарх. обл.) // Арх. України. – 1982. – №4. – С. 44-47.

57. КУЦ М.Т. Відчуження: Роки 1929-1933-й: Свідчення очевидця [про колективізацію на Менщині] // Десн. правда. – 1990. – 20 берез.

58. МАРЦЕНЮК С., СИМОНЕНКО В. Як це було: Деякі факти про колективізацію: [За док. арх.] // Десн. правда. – 1990. – 13 черв.

59. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ і голод на Україні 1929-1933: Зб. док. і матеріалів / Упоряд.: Г.М. Михайленко, Є.П. Шаталіна. – К.: Наук. думка, 1992. – 733 с.

С. 130-131, 149-153, 181-184, 213, 221-224, 238, 244, 273-276, 302-309, 326-329, 348, 350, 359, 392, 416-418, 423-424, 428-430, 433-434, 469 - 471, 476, 525-531, 573, 625, 628, 640-641: Черніг. обл.

60. ПРОТАЩУК В. Різдво тридцятого року // Гарт. – 1992. – 18 січ. – С. 4, 6.

61. БИКОВ К. З мотиною на Сонце: [Док. арх. СБУ про анти-сталінське, антиколгоспне повстання колишніх Червоних парти-

занів на Чернігівщині у 1931 р.] // Черніг. відом. – 1994. – 29 лип. – С. 5.

62. ПЛАХОТНЫЙ Н. Бедуны // Труд. – 1994. – 17 авг.

Про долю жителів Чернігівщини, які відмовились вступати до колгоспів.

63. ШКВАРЧУК В. Бунт землі: (Худож.-краєзн. праця на арх. матеріалі). – Чернігів: Ред.-видавн. відділ упр. по пресі, 1994. – 63 с.

Опір селянства колективізації і так званому розкуркуленню.

64. ГОЛОД 1932-1933 годов: Сб. ст. / Отв. ред., вступ, ст. Ю.Н. Афанасьев. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – 96 с.

С. 30-31: Порівняльні дані про врожай у 1932 і 1933 рр. по Черніг. обл.

65. ПОЛЕТУН Н. Колективізація на Менщині // Сіверян. літопис. – 1996. – № 2-3. – С. 130-131.

66. ШКВАРЧУК В. Жіночий бунт // Сіверян., літопис. – 1996. – №4. – С. 90-93.

Серп. 1932 р. с. Рогізки Щорського р-ну. Повстання селян.

67. ПРОТОКОЛ №97, п. 13 от 30. XII. 32 г.: Вопросы Черниговской области // Чорна книга України: Зб. док., арх. матеріалів, листів, доп., ст., дослідж., есе. – К., 1998. – С. 137.

Про виселення куркулів за межі Чернігівщини.

68. ЛЯШЕВ О. Поганяй до ями: 3 іст. колективізації на Чернігівщині // Сіверщина. – 1998. – 28 лют. – С. 5.

На прикладі с. Роїще Черніг. р-ну. За док. Черніг. облдержарх.

69. ШЕВЧЕНКО В. Трагічна доля українського куркульства // Українська історична наука на порозі ХХІ століття. – Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 297-393.

У т.ч. і на Чернігівщині.

70. ДОВБНЯ О.А. Судові переслідування селян в Україні у 1930-1932 рр.: трагічні сторінки вітчизняної історії // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 21. – С. 190-194.

С. 193-194: Події груд. 1932 р. по Черніг. обл.: репресивні заходи обл. прокуратури.

71. ІВАНЧЕНКО М. Голодомором закатовані // Голодомори в підрадянській Україні: Праці чл. Асоціації дослідн. голодоморів в Україні. – Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С. 115-163.

С. 121, 143, 153-154: Хід колективізації і селян. виступи на Чернігівщині (с. Синявка Мен. р-ну, Кобижча Бобровиц. р-ну, Сидорівка, Дрімайлівка, Вертіївка Ніжин. р-ну). 1931-1933 рр.

ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. на Чернігівщині

72. ВЕРБИЦЬКИЙ М. Найбільший злочин Кремля – запланований штучний голод в Україні 1932-1933 років: Факт. матеріал зібрано серед чл. ДОБРУС у В. Британії – живих свідків голоду. – Лондон, 1952. – 112 с. – (Дем. Об'єднання Бувших Репресованих Українців Советами).

С. 22, 66, 71: Черніг. обл.

73. САВЕНОК В. ...А дітей змушували співати: док., розповіді очевидців // Молодь України. – 1989. – 21 трав.

74. ГОЛОД 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.

С. 258, 260, 285, 293, 456-458, 544: Становище у Чернігові, Носів., Прилуц. р-нах, Черніг. обл. у цілому.

75. КУЦ М.Т. Моторошна правда 33-го: Факти, причини, наслідки / Розмову [з проф. ЧДП ім. Т.Шевченка] вів П. Кученко // Десн. правда. – 1990. – 7 верес.

76. ЧЕРНІГІВСЬКА область // 33-й: Голод: Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 513-569.

77. ТКАЧЕНКО В.В. 1933-й: хроніка голодного геноцида // Философ. и социол. мысль. – 1991. – №1. – С. 112-123.

На прикладі Черніг. обл.

78. ГОЛОДОМОР-33 // Десн. правда. – 1992. – 8 груд.

79. КОВАЛЕЦЬ Я. Кукурікав півень тридцять третього...: До 60-річчя голодомору в Україні // Гарт. – 1993. – 22 січ. – С. 5.

80. СТУДЬОНОВА Л. Жнива скорботи // Черніг. відом. – 1993. – 21 трав. – С. 3.

81. ТКАЧЕНКО В.В. Скільки ж померло на Чернігівщині? // Десн. правда. – 1993. – 25 трав.

82. ТКАЧЕНКО В.В. Жнива скорботи / Бесіду [з дослідником голодомору на Чернігівщині] вів С. Буров // Черніг. відом. – 1993. – 4 черв. – С. 3.

83. ГОЛОДОМОР-33 // Десн. правда. – 1993. – 9 верес.

84. ТКАЧЕНКО В. Скільки ж померло на Чернігівщині? (За док. арх.) // Десн. правда. – 1993. – 25 груд.

85. НЕЛІН М. Не забути жахів голоду // Веч. Київ. – 1998. – 24 квіт.

86. ШКВАРЧУК В. Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине: [Докум. исслед.] // Черниг. полдень. – 1998. – 11 июня. – С. 2; 18 июня. – С. 2; 2 июля. – С. 2; 9 июля. – С. 2; 16 июля. – С. 2; 23 июля. – С. 2; 6 авг. – С. 2; 13 авг. – С. 2.

87. РУДИК М. Зів'яли під голодною косою смерті / Ред. В.М. Сапон. – Ніжин, 1999. – 60 с.

88. ШКВАРЧУК В. Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине: Из-под грифа “Совершенно секретно”. – Чернігів, 1999. – 99 с.

89. ВЕСЕЛОВА О.М., МАРОЧКО В.І., МОВЧАН О.М. Голодомори в Україні. 1921-1923. 1932-1933. 1946-1947: Злочини проти народу / Асоціація досліди, голодоморів в Україні; Ін-т історії України НАН України. – К., 2000. – 265 с.

С. 19, 20, 64, 115, 124, 135, 171, 220, 248; Черніг. обл.

90. ДЕМЧЕНКО Т., КОВАЛЕНКО О. Голодомор 1932-1933 років на Чернігівщині: (До питання про стан вивчення проблеми) // Голод – геноцид 1933 року в Україні: Іст.-політолог. аналіз соціал.-демогр. та морально-психол. наслідків: Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. Київ, 28 листоп. 1999 р. – К.; Нью-Йорк, 2000. – С. 253-264.

91. КОМАНДИРИ великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932-1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2001. – 399 с.

С. 155, 169, 212; Мало-Дівиц. р-н.

С. 311: Носів. р-н.

С. 215: Прилуки.

С. 334: Чернігів.

С. 34, 55, 57, 104, 126, 128, 163, 177, 184, 185, 192, 193, 241-244, 316, 319, 320: Черніг. обл.

92. ШАПОВАЛ Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.: іл.

С. 63: Уривок з листа Г. Петровського до В. Молотова про голод 1932 р. у Прилуц., Варвин., Мало-Дівиц. р-нах.

93. ГОЛОД 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / Ред. рада: В.А. Смолій (гол. ред. ради), І.М. Дзюба та ін.; відп. ред. В.М. Литвин. – К.: Наук. думка, 2003. – 887 с.

С. 28, 39, 222, 223, 369, 405, 412, 424, 451, 456, 457, 458, 463, 466, 471, 495, 497, 513, 541, 546, 558, 560, 566, 621, 672, 716, 722, 726: Черніг. обл. (Прилуц., Мало-Дівиц., Ніжин. р-ни, с. Голубівка Ріпкин. р-ну, с. Кобижча Бобровиц. р-ну).

94. ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. на Чернігівщині мовою документів: Темат. перелік / Упоряд.: Л.П. Коноваленко, А.В. Морозова, Н.М. Полетун; ред. А.І. Неділя. – Чернігів: КП “Вид-во “Черніг. обереги”, 2003. – 72 с.

Док. з фонду Держарх. Черніг. обл. (ДАЧО).

95. КУЛЬЧИЦЬКИЙ С., ЄФІМЕНКО Г. Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: Док. та матеріали. – К., 2003. – 191с. – (НАН України. Ін-т іст. України).

С. 37, 41, 70-71, 81, 82, 92, 113-114, 118-120, 180: Дані по Черніг. обл.

96. СЕРГІЙЧУК В. Як нас морили голодом. – 2-е вид., доп. – К.: Укр. Видавн. Спілка, 2003. – 252 с.

С. 46, 68-74, 97, 101: Черніг. обл.

97. ОЛІЙНИК В. Кількість тих, хто загинув від терору голодом – величина, яку не можна усвідомити // Північні військ. відом. – 2003. – 2-8 лют. – С. 6.

98. БОНДАРЕНКО М. Мовою документів [Держарх. Черніг. обл.] // Маяк (Корюківка). – 2003. – 9 серп. – С. 6.

99. МАРОЧКО В.І. “Торгсин”: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932-1933) // Укр. істор. журн. – 2003. – №3. – С. 90-108.

С. 91, 92, 98: Черніг. обл.

100. ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. на Чернігівщині: [Зб. док.] / Виявл. док. Л. Коноваленко; підгот. до друку та передм. А. Морозової та Н. Полетун // Сіверян. літопис. – 2003. – №4. – С. 36-49.

101. ВЕСЕЛОВА О. Геноцид українського народу голодомором 1932-1933 рр.: призвідці та засоби творення // Проблеми історії України: Факти, судження пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 11. – С. 332-342.

С. 335, 338: м. Чернігів: перебування чл. ЦК КП(б)У Карлсона 30 жовт. 1932 р. метою тиску на село. Створення так званих “буксирних” бригад.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ГОЛОДОМОР У РАЙОНАХ І СЕЛАХ ОБЛАСТІ

БАХМАЦЬКИЙ РАЙОН

102. ПАМ'ЯТЬ народу неубієнна: Спогади очевидців. Бахмацький район: (Свідчення про голод 1932-1933 рр. на Чернігівщині) / Упоряд. Т.М. Стрикун. – Чернігів: КП “Вид-во “Черніг. обереди”, 2003. – 70 с.: фотоіл.

103. ТОПТУН Ю. Рубці на серці: [с. Тиниця] // Гарт. – 1994. – 11 лют. – С. 4.

БОБРОВИЦЬКИЙ РАЙОН

104. ЧЕРЕДНИЧЕНКО С. Бобровицький район на Чернігівщині // Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищування Москвою укр. селянства / Упоряд. Ю. Семенко. – Дніпропетровськ; Мюнхен, 1993. – С. 126.

105. ЗЛОЧИН: [Зб. ст.] / Упоряд. П. Кардаш. – Мельбурн; Київ, 2003. – 555 с.

С. 135: Про голодомор у р-ні.

БОРЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН

106. ЗВИНУВАЧУЮТЬ архіви: Голодомор-33 / Публ. підгот. Л. Лоза // Вісті Борзнянщини. – 1993. – 16 жовт.

107. АНТОНЕНКО Г. Хто відповідь за смерть українців? // Вісті Борзнянщини. – 2003. – 4 черв.

108. КУСЛІЙ М. В часи печалі і розлуки: [с. Галайбине] // Вісті Борзнянщини. – 1993. – 28 лип.

ВАРВИНСЬКИЙ РАЙОН

109. КОСТЕНКО І. 1933... рік голодний [у с. Гнідинці] // Ніжин. вісн. – 2003. – 27 лют.; Сіверщина. – 2003. – 11 квіт. – С. 9.

110. ОНИЩЕНКО В. Голодомор у Дашенках // Рад. життя (Варва). – 1991. – 13 берез.

ГОРОДНЯНСЬКИЙ РАЙОН

111. ЩЕРБОНОС В. Таке не забувається ніколи // Новини Городнянщини. – 2003. – 22 листоп. – С. 3.

112. ВЕЛИЧКОВСЬКА Є.А. То був жахливий час: [с. Бутівка] // Новини Городнянщини. – 1993. – 3 лип.

ІЧНЯНСЬКИЙ РАЙОН

113. ПРОТАЩУК І. Голодомор-33 // Трудова слава (Ічня). – 1998. – 24 черв.

113а. БАЛАБАН В.І. Ічня в роки “Великого перелому” // Балабай В. На землі ічнянській. – Ніжин, 2004. – С. 159-185.

114. КУПРІЄНКО М.В. С. Верескуни на Чернігівщині: [Спогади] // Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933. – К., 2003. – С. 237.

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН

115. ЛУГИНА Н. Під жорнами тоталітарної системи // Новини Придесення (Козелець). – 2003. – 22 листоп. – С.4.

КОРОПСЬКИЙ РАЙОН

116. ЛИСЮК Я. Відбирали останнє: [с. Лебедин] // Нові горизонти (Короп). – 1993. – 18 верес.

117. САХНО Ф. З “Історії Смілого” // Молодь України. – 1993. – 31 серп.; Шлях перемоги. – 2000. – 31 трав. – С. 8; 7 черв. – С. 8.

КУЛИКІВСЬКИЙ РАЙОН

118. ГАЛАТА Г. У трагічному 33-му: [с. Кладьківка] // Поліська правда (Куликівка). – 1993. – 8 верес.

МЕНСЬКИЙ РАЙОН

119. “НА ҐРУНТІ голоду мають місце з’їдання котів і собак...”: [Мовою док.] // Наше слово (Мена). – 2003. – 1 листоп.

НІЖИНСЬКИЙ РАЙОН

120. СИМОНЕНКО В. Два голодомори [1921, 1933] // Сіверян. літопис. – 1997. – № 5. – С. 108-112.

121. СИМОНЕНКО В., МАРЦЕНЮК С. Під шаленим натиском: (За матеріалами Держарх Черніг. обл. в м. Ніжині) // Сіверян. літопис. – 1998. – №1. – С.110-112.

122. РУДЕНКО П. Вмирили сім’ями: [с. Лосинівка] // Десн. правда. – 1993. – 2 верес.

НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ РАЙОН

123. ПРОВОЗІН П. Жертви репресій // Рад. Полісся (Новгород-Сіверський). – 1993. – 23 січ.

124. БУДЕ книга про голодомор на Новгород-Сіверщині // Сіверський край (Новгород-Сіверський). – 2004. – 10 січ. – С. 2.

125. ПАМ’ЯТЬ народу неубієнна: Спогади очевидців. Новгород-Сіверський район: (Свідчення про голод 1932-1933 рр. на Чернігівщині) / Ред. кол. С. Біла та ін. – Чернігів: КП “Вид-во “Черніг. обереги”, 2004. – 44 с.

НОСІВСЬКИЙ РАЙОН

126. ТРАГІЧНІ сторінки нашої історії: Голодомор-33: [Добірка арх. док.] // Носів, вісті. – 1993. – 11 верес.

127. ДАВИДЕНКО О. За них скажемо: [Жертви голоду] // Носів, вісті. – 2002. – 22 черв.

ПРИЛУЦЬКИЙ РАЙОН

128. ГАЙДАЙ Г. Голодомор на Прилуччині: Рік 1933: Хроніка подій // Скарбниця. – 1993. – №2. – С. 7-8.

129. МАРЧЕНКО Л. Голодомор-33 на Прилуччині: Свідчить історія // Правда Прилуччини. – 1993. – 18 трав.

130. УДАЙСЬКИЙ В. Правда поруч // Правда Прилуччини. – 1993. – 7 верес.

131. КАРПИЛЯНСЬКИЙ Л. Історія, якої нема в підручниках // В двух словах. – 1998. – 24 сент.

132. НЕЛІН М. Їли бур'ян, шкури і полову // Укр. газета. – 1999. – 7 жовт. – С. 3.

133. ГОЛОДОМОР-33: Док. свідчать // Скарбниця. – 2003. – №5 (трав.). – С. 3-4.

134. КАРПИЛЯНСЬКИЙ Л. Життя неначе й не було, в могилах чорних все село // Прилуччина. – 2003. – 20 верес. – С. 9.

135. ОЧЕВИДЦІ голодомору свідчать... /Прилуц. районна б-ка. – Прилуки, 2003. – 122 с.

136. УДАЙСЬКИЙ В. Прилуки, 1933 рік // Правда Прилуччини. – 1992. – 24 груд.

137. КНИГА смерті с. Романкового Дніпропетровської області: Акт №493 // Мухіна М. Упокорення голодом: Зб. док. – К., 1993. – С. 183, 289.

Акт складений 31.08.1933 р. на смерть чотирирічної Надії Трохимівни Галущенко, яка народилася у с. Мала Дівиця, а проживала на Дніпропетровщині.

РІПКИНСЬКИЙ РАЙОН

138. КУЖІЛЬНА О. Калатав тривожно дзвін: До 60-річчя голодомору: [с. Звеничів] // Черніг. вісн. – 1993. – 23 лип.

139. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ і голод у дзеркалі села Убіжичі // Старожитності. – 1994. – №7-8. – С. 16-20.

СЕМЕНІВСЬКИЙ РАЙОН

140. НАЗАРЕНКО А. Окаянные дни // Жизнь Семеновщины. – 1993. – 28 апр.

СОСНИЦЬКИЙ РАЙОН

141. БОНДАРЕНКО А. Помилка чи геноцид: До 60-річчя голодомору в Україні: [с. Лави] // Рад. патріот (Сосниця). – 1993. – 31 лип.

СРІБНЯНСЬКИЙ РАЙОН

142. ОДАРИЧ І. Зима 1932-1933 років у Гнатівці // Срібнянщина. – 1993. – 17 берез.

143. ІВАНЬКОВА К. Незабутній трагічний 33-й [у Сокиринцях]: До 60-річчя голодомору в Україні // Срібнянщина. – 1993. – 24 лип.

144. ІВАНЬКОВА К. “Окраєць хліба треба класти біля жертв голодомору...” [у Сокиринцях] // Срібнянщина. – 2003. – 11 січ.

ТАЛАЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

145. ЗЛОЧИН: [Зб. ст.] / Упоряд. П. Кардаш. – Мельбурн; Київ, 2003. – 555 с.

С. 142: Про голодомор у р-ні.

146. РОТАЧ П. “В 33-м году...” // Трибуна хлібороба (Талалаївка). – 1993. – 2 черв., 5 черв.

147. СОЛИНЬКО Г. Вічна тема [голодомору у селах Скороходовому, Корінецькому, Липовому] // Трибуна хлібороба. – 2003. – 29 берез.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ РАЙОН

148. СЕРГЄЄВА С. То були страшні часи // Наш край (Чернігів). – 2003. – 9 серп. – С. 8.

149. АДРУГ Г. Смертельний вирок без суду і провини // Наш край. – 2003. – 22 листоп. – С. 4; 29 листоп. – С. 4.

150. ЗАЙЧЕНКО В.В. Село Новий Білоус та його округа. – Чернігів, 2003. – 87 с.: іл.

С. 53-54: Період колективізації і голодомору на селі.

151. ГОРОБЕЦЬ С.М. Голодомор 1932-1933 років у Петрушині: Док., матеріали, спогади. – [Чернігів, 2003]. – 130 с. – (Іст.-дослідн. альманах. Вип. 2).

152. ЛЯШЕВ О. Роїще – село, сотенне містечко: Іст.-етногр. нарис. – Чернігів, 2002. – 144 с.: іл.

С. 58-65: Період колективізації і голодомору.

ЩОРСЬКИЙ РАЙОН

153. ДОРОШЕНКО О. Голодне літо 33-го [у с. Займище]: До 60-річчя голодомору в Україні // Промінь Жовтня (Щорс). – 1993. – 7 лип.

СВІДЧЕННЯ ОЧЕВІДЦІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.

Див. також №№72, 102, 114, 124, 134.

154. ТКАЧЕНКО В. Рік 1933-й...: [Арх. матеріали, спогади старожилів] // Комс. гарт. – 1989. – 19 серп.

155. ГОЛОДОМОР-33: Листи читачів “ДП” // Десн. правда. – 1992. – 8 груд.

156. ЗА НИХ скажемо: (Голод 1932-1933 років на Чернігівщині): [36. людських свідчень] / Літ. зап., опрацювання і ред. текстів С.П. Реп’ях. – Чернігів: Ред.-видав. відділ обл. упр. по пресі, 1993. – 128 с.

157. ГОЛОДОМОР-33: [Спогади] // Десн. правда. – 1993. – 17 лют., 25 трав., 9 верес.

158. ТРИДЦЯТІ: репресії, голодомор: Як це було, розповідають потерпілі, їхні діти, родичі, односельці [сіл Атюша, Жовтневе, смт Понорниця Короп, р-ну] // Нові горизонти (Короп). – 1993. – 28 серп.

159. ПРО організоване страхіття свідчать очевидці: [Бобровиц. р-н] // Наше життя (Бобровиця). – 1993. – 4 верес.

160. НОЛЛ В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія укр. селян, культури 1920-30 років. – К.: Родовід, 1999. – 559 с.

У кн. подається “селян. точка зору” на події 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні. Серед опитаних І.І. Бібік, М.О. Закружна, К.І. Шевченко з с. Олешні Ріпкин. р-ну, М.О. Єщенко, М.М. Нехай із Старого Білоуса Черніг. р-ну, Н.Г. Зайченко, М.В. Захаренко з с. Масани (тепер у межах Чернігова), З.О. Каган, Л.К. Маняко, М.К. Поклад, М.К. Сапон-Костюченко з с. Козероги Черніг. р-ну, О.Ф. Тимошенко, І.Я. Шевченко, В.Х. Ющенко з с. Жукотки Черніг. р-ну, М.Ф. Козел з с. Брусилів Черніг. р-ну, Л.С. Клановець з с. Москалі Черніг. р-ну, П.І. Кушнір з с. Велика Дівиця Прилуц. р-ну, О.Ф. Муляр з с. Карпівка Бахмац. р-ну, С.П. Попов з с. Редьківка Черніг. р-ну, С.Ф. Розіграй з с. Рябухи Талалаїв. р-ну, В.М. Сотник із Слабина Черніг. р-ну.

161. ЗУСТРІЛИСЬ два листи... [жителів Корюків. р-ну про голод 1933 р.] // Маяк. – 1999. – 20 лют.

162. УБІЄННІ голодом – свідчення очевидців: (Матеріали з музею Новобиків. серед. шк.) [Бобровиц. р-ну] // Наше життя. – 1999. – 27 листоп.

163. ЗА НИХ скажемо: (Голод 1932-1933 років на Чернігівщині) / Упоряд. С. Реп'ях. – Чернігів: КП “Вид-во “Черніг. Обереги”, 2003. – 96 с. – (Сер. “Пам'ять народу неубієнна”).

Зб. спогадів очевидців, док., фрагментів наук, праць і поет. тв.

164. ПАМ'ЯТЬ народу неубієнна: Спогади очевидців: (Свідчення про голод 1932-1933 рр. на Чернігівщині) / Упоряд.: Т.П. Демченко, Л.О. Легецька. – Чернігів: КП “Вид-во “Черніг. обереги”, 2003. – 99 с.

Спомини публ. по р-нах обл.

165. КОВАЛЕЦЬ Я. Кукурікав півень тридцять третього...: (Есе) // Голодомори в підрадянській Україні: Праці чл. Асоціації дослідн. голодоморів в Україні. – Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С. 573-578.

Твір побудований на спогадах М.Ф. Кожухівського з с. Червоні Партизани Носів. р-ну, В.П. Харченка з с. Глибокого Талалаїв. р-ну, М.О. Коваленка з Карпилівки Срібнян. р-ну, Г.О. Михайленка з с. Чорний Ріг Семенів. р-ну.

166. ХАЛІМОН Н. Згадали очевидці тих подій: Експедиція “Говорять свідки голодомору” [у Куликів. р-ні] // Поліська правда. – 2003. – 18 жовт.

167. ІВАНЬКОВА К. “Я не думав, що відчую смак хліба...” // Срібнянщина. – 2003. – 1 листоп.

Свідчення про голод у смт Дігтярі Срібнян. р-ну.

168. СТРИКУН Т. Голодомор: правда чи вигадки?! // Голос Присеймів’я. – 2003. – 25 листоп. – С. 6.

Спогади жителів Бахмац. р-ну.

169. ПРИКЛАДИ усної історії жителів України [про голодомор 1932-1933, 1946-1947] // Пам’ять століть. – 2003. – №3. – С. 69-73.

С. 69, 70: Розповіді Михайла Гавлуя (1911) з с. Роздольне Ніжин. р-ну про голод 1932 р. та Прісі Скаленко (1912) з с. Крехаїв Козелец. р-ну про голод 1933 р.

170. КОЖНА прожита година була страшною: (Голод 1932-1933 рр. на Чернігівщині у спогадах очевидців) / Передм. та упоряд. тексту Т.П. Демченко // Сіверян. літопис. – 2003. – №4. – С. 50-96.

Матеріал подається по р-нах обл.

171. ГАЛЕТА П., МАРТИНЕНКО В. “А в могильники вантажили ще живих людей...” // Носів. вісті. – 2004. – 7 лют.

Спогади жителів с. Степові Хутори Носів. р-ну.

* * *

172. ГОЛОДОМОР: терор Москви проти української нації / Матеріал підгот. і пер. з англ. та італ. В. Романець // Розбудова держави. – 1992. – №4. – С. 14-21.

С. 21: Свідчення пані Галини Б. з Палатайну, Іллінойс. Народилась і пережила голод у с. [Бакланова] Муравейка Куликів, району.

173. СВИДЧЕННЯ пані Галини Б. з Палатайну, Іллінойс // Мухіна М. Упокорення голодом: Зб. док. – К., 1993. – С. 140-143.

174. БОЙКО Ф. Спогади ветерана [з с. Хрещате Козелец. р-ну] // Ленін. шлях (Козелець). – 1993. – 22 верес.

175. ЗИНЧЕНКО Г.Д. [Спогади] // Голодомори в підрадянській Україні. – Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С. 305-306.

Народилась 1920 р. у с. Тихоновичі Корюків. р-ну. Там пережила голод. Нині мешкає у Дніпропетр. обл.

176. КОВАЛЬ І.І. Спогади про голод у с. Орлівка на Чернігівщині // Укр. самостійник (Чикаго, США). – 1958. – Ч. 9. – С. 26-31; Визвольний шлях (Лондон). – 1984. – Кн. 2. – С. 177-182.

177. КРИВОРУЧКО В. “Я пам’ятаю все в деталях” // Черніг. вісн. – 2003. – 27 листоп. – С. 11.

Так говорить про голодомор М.Ф. Коваленко з с. Сергіївка Прилуц. р-ну.

178. КОШЕЛІВЕЦЬ І. Розмови в дорозі до себе: Фрагменти спогадів та ін. – 2-е вид., скорочене й доп. – К.: Ред. журн. “Всесвіт”, 1994. – 320 с.

С. 95-98, 105: Спомини про пережитий голод на Ніжинщині.

179. КРИВОНІС О. [Хочу розповісти про голод у с. Савинцях Срібнян. р-ну] // Чорна книга України: Зб. док., арх. матеріалів, листів, доп., ст., дослідж., есе. – К., 1998. – С. 189-190.

180. КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. Причини голоду 1933 року в Україні по сторінках однієї забутої книги // Історія України. – 2003. – №42 (листоп.). – С. 1-40.

С. 9: Спогади П. Корнієнка – мешканця с. Понорниця Короп. р-ну.

181. ЛОЗОВИЙ О. Голодомор у Жовтневому [Прилуц. р-ну]: Спогади очевидця // Правда Прилуччини. – 1993. – 15 черв.

182. МАЛОЕД Е. И это нам пришлось пережить: Голодомор-33: [м. Семенівка] // Жизнь Семеновщины. – 1993. – 24 июля.

183. МЕЛЬНИК О.П. Найкращі роки життя: Зріз історії України через життя однієї людини / Матеріал підгот. О. Гребеннікова // Ніжин. вісн. – 2003. – 22 трав.

Спогади жителя Ніжина про голод 1933 р. і про своє перебування у комуні ім. Ф. Дзержинського, яку очолював А.С. Макаренко.

184. НІМЕЦЬ М. На возі смерті: Спогади очевидця [з Талалаїв. р-ну] // Трибуна хлібороба. – 2003. – 27 груд.

185. НУДЬГА Г. “Надісланий цар-голод”: [Спогади; смт Дігтярі Срібнян. р-ну] / Зап. П. Скочій // За вільну Україну. – 1998. – 9 квіт.

186. ПАВЛОВА Н.Д. [“В 1933-му мені сповнилось вісім років”: Лист жительки Черніг. обл.] // Україна. – 1989. – № 29. – С. 17.

187. ПАРТИЧЕНКО П. Чаша страху ще не наповнена: [Спогади; с. Полова Прилуц. р-ну] // Молодь України. – 2001. – 2 лют.

188. ПРАЩУР Н. Гіркий спомин [мешканця с. Виблі Куликів. р-ну]: До 60-річчя голодомору в Україні // Поліська правда. – 1993. – 28 лип.

189. ЛИСТ селянина М.М. Тавлуя з с. Крехаєва Остерського р-ну Г.І. Петровському про смертність селян від голоду та тифу. 27 трав. 1932 р.: [Док. ЦДАЖР УРСР] // Ленін. шлях. – 1993. – 11 верес.

190. ЛИСТ мешканця села Крехаїв Остерського району Чернігівського округу УРСР М.М. Тавлуя Голові ВУЦВК Г.І. Петровському 14 трав. 1932 р. [про жажливу картину голоду] // Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Док. і матеріали: Довідн.: У 2-х ч. - К., 1997. – Ч. 2. – С. 211-214.

191. ШОСТАК О. “Я пережила не тільки голод 1932-1933 рр., а й 1941 р. та 1944-1949 років”: [с. Шаповалівка Борзнян. р-ну] // Тернопіль веч. – 1993. – 20 берез.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ

192. ЛАДИМИРОВ В. Виступали науковці і очевидці // Десн. правда. – 1993. – 19 черв.

3 обл. наук.-практ. конф. з питань голодомору, яка відбулась у Чернігові 16 черв. 1993 р.

193. ЧЕПУРНИЙ В. Голова райради Кузьменко хоче до Верховної Ради: [Прилуц. р-н. “Освячення” хреста в пам’ять жертв голодомору 33-го р. в с. Богданівка і що з цього вийшло] // Укр. газ. – 1993. – №14. – С. 6.

194. ВІЧНА пам’ять жертвам голодомору 1932-1933 років [у Бахмац. р-ні] // Голос Присеймів’я (Бахмач). – 1993. – 11 верес.

195. БІЛЬ. Спокута. Пам’ять: Сокиринці Черніг. обл. // Голос України. – 1993. – 14 верес. – С. 2.

Пам’ятник у селі Срібнян. р-ну.

196. ЛАДИМИРОВ В. У Дні скорботи // Десн. правда. – 1993. – 14 верес.

197. МАТВИЄНКО В. Жнива скорботи через сім десятиків літ: Голодомор-33 // Прилуччина. – 2003. – 8 листоп. – С. 6.

Вшанування жертв голодомору в Прилуц. р-ні.

198. ШУРИГА І. “Цьому немає прощення...” // Сіверщина. – 2003. – 29 листоп. – С. 2.

Встановлення пам’ятника (дубовий хрест) жертвам голодомору у с. Прокопівка Новгород-Сіверського р-ну.

199. ЗАПОРОЖЕЦЬ Ю. Діти – жертви голодомору // Вісті Сосниччини. – 2003. – 11 груд.

200. ОСТРОУХ І. Тиждень пам’яті й скорботи // Поліська правда (Куликівка). – 2003. – 13 груд.

201. СКОРБОТНА свічка пам’яті людської // Прилуччина. – 2003. – 24 груд.

202. ВЕСЕЛОВА О. Пам’ять про жертви голоду – геноциду 1932-1933 років в Україні: смертність й ушанування загиблих // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 430-483.

С. 430, 441, 446: Як вмирили на Чернігівщині. Кількісний склад померлих.

С. 474: с. Сокиринці Срібнян. р-ну. Пам'ятник загиблим хліборобам.

203. ВЕСЕЛОВА О.М. Увічнення пам'яті жертв голоду – геноциду 1932-1933 рр. в Україні // Укр. істор. журн. – 2004. – №2. – С. 50-67.

С. 62: Встановлення пам'ятника жертвам голодомору у с. Сокиринці Срібнян. р-ну восени 1993 р.

ТЕМА ГОЛОДОМОРУ В ЛІТЕРАТУРІ, НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ ТА МИСТЕЦТВІ

204. АСТАФ'ЄВ О. Голодомор в українській літературі: (Спроба екзистенційного аналізу): [Доп., виголошена на міжнар. конф., присвяченій 70-річчю трагедії укр. народу у Люнебурзькому ун-ті. Німеччина] // Сіверян, літопис. – 2004. – №1. – С. 81-87.

Авт. – д-р філол. наук, чл. літ. спілки “Чернігів”, проф. КДУ ім. Т. Шевченка.

205. ДРОЗД В. “Листя землі”; Книга Федори //Літ. Україна. – 1999. – 14 січ. – С. 5. – (Стор. прози).

В.Г. Дрозд (1939-2003) – відомий укр. прозаїк, лауреат Нац. премії ім. Т. Шевченка, уродженець с. Петрушин Черніг. р-ну.

206. КАЧУРОВСЬКИЙ І.В. Село: Поема. – Новий Ульм: Укр. вісті, 1960. – 32 с.

І.В. Качуровський (1918) – укр. поет, перекладач, літературознавець, лауреат літ. премії ім. М. Рильського. Уродженець Ніжина, живе у Мюнхені. Дитинство провів у Крутах.

207. КОВАЛЕЦЬ Я. Моя родина в тридцять третьому: [Добірка поезій-спогадів про загиблих від голоду родичів] // Голодомори в підрадянській Україні. – Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С. 568-573.

Автор з Чернігова.

208. КРАСНОЩОК Ю. Шоколадні цукерки з сюрпризом // Краснощок Ю. Диявольська гра: Док. детектив. – К., 2002. – С. 59-90.

С. 81-82: Голод в Чернігові.

209. ПОЛТАВА Л. Поєми: (Присвята голодовій облозі України в 1932-33 рр.). – Нью-Йорк, 1982. – 64 с.

Л. Полтава (1921-1990) – укр. поет, прозаїк, перекладач. Закінчив Ніжин. ін-т соціал. виховання. Емігрував у США.

210. СЛАВУТИЧ Я. 1933: [Вірш] // Визвольний шлях. – 1994. – Кн. 6. – С. 705-706.

Я. Славутич (1918) – укр., поет, прозаїк, літературознавець, емігрант. У 1941-1942 рр. воював на Чернігівщині проти окупантів. У 1992 р. відвідав Чернігів.

211. СОЧИВЕЦЬ І. Лебедів колодязь: Стор. нових творів // Десн. правда. – 1993. – 6 лют., 9 лют., 10 лют., 11 лют.

Відомий укр. письменник, уродженець с. Лебедівки Козелец. р-ну розкриває жахливі стор. голодомору.

212. СТАДНЮК І.Ф. Люди не янголи: Роман: У 2-х кн. / Пер. з рос. М. Шевченка. – К.: Дніпро, 1981. – 414 с.: іл.

І.Ф. Стаднюк (1920-1998) – рос. прозаїк. Голодомор закинув його на Чернігівщину (Бобровиця, Городнян. р-н, Чернігів).

213. ТИЧИНА П. Голод: [Вірш] // Тичина П.Г. Сонячні кларнети: Поезії. – К., 1990. – С. 168.

214. ШКУЛПА А.Г. Зірки над хрестами: Поезії. – К.: Укр. письменник, 1993. – 133 с.

А. Г. Шкуліпа (1950) – укр. поет, журналіст. Уродженець с. Калюжинці Срібнян. р-ну. Випускник НДПІ ім. М. Гоголя.

* * *

215. БУГАЄВИЧ І. “Пухнуть люди, мруть-конають”: [Нар. частівки про голодомор] // Укр. культура. – 1993. – № 5-6. – С. 2-3.

Авт. - черніг. краснавець, збирач нар. приказок, віршів часів колективізації і голодомору в Україні.

216. БУГАЄВИЧ І. Дожилося Україна...: [Зб. приказок, віршів]. – К.: Укр. письменник, 1993. – 105 с.

217. ДУБРАВІН В. Народна пам'ять про голодомор: 60-річчя голодомору в Україні // Нар. творчість та етнографія. – 1993. – №5-6. – С. 35-37.

В.В. Дубравін (1933-1995) – фольклорист-музикознавець, проф. НДПІ ім. М. Гоголя.

218. УСНА народна творчість про колективізацію і голод, записана на Сумщині, Полтавщині і Чернігівщині // Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933. – К., 2003. – С. 260-261.

219. ЧАСТІВКИ [записані на Чернігівщині] // Чорна книга України: Зб. док., арх. мат., листів, доп., ст., дослідж., есе. – К., 1998. – С. 750-752.

220. ЯЦЕНКО А. Голодомор 1932-1933 рр. в усній народній творчості: (За матеріалами сучасної періодики): Нові терміни в означеній тематиці // Пам'ять століть. – 2004. – №3-4. – С. 309-314.

Авт. аналізує також частівки, зібрані І.Бугасвичем на Чернігівщині.

* * *

221. МИКОЛА Самокиш: Великий укр. маляр-баталіст: (Подав картину голоду в Криму) // Істор. календар-альманах “Червона калина” нарік 1936 (Львів). – 1935. – С. 80-81, 104-106.

М.С. Самокиш (1860-1944) – засл. діяч мистецтв, проф., лауреат Держ. премії СРСР. Уродженець Ніжина. Дитячі роки провів у Носівці.

ДОПОМІЖНІ ПОКАЖЧИКИ

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ, НАЗВ КНИГ І СТАТЕЙ

- Адруг Г. Смертельний вирок... 149
Антоненко Г. Хто відповідь за смерть... 107
Астаф'єв О. Голодомор в українській літературі 204
Балабай В. Ічня в роки... 113а
Биков К. З мотиною на Сонце 61
Біль. Спокута. Пам'ять 195
Бойко Ф. Спогади ветерана 174
Бондаренко А. Помилка чи геноцид 141
Бондаренко М. Мовою документів 98
Бугаєвич І. Дожилася Україна... 216
Бугаєвич І. “Пухнуть люди, мруть-конають” 215
Буде книга про голодомор... 124
Ващенко Г. Жажливий злочин... 31
Величковська Є.А. То був жахливий час 112
Велігодський В.М. З історії колгоспного... 56
Вербицький М. Найбільший злочин Кремля... 72
Веселова О. Геноцид українського народу... 101
Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в
Україні 89
Веселова О. Пам'ять про жертви... 202
Веселова О. Увічнена пам'яті жертв... 203
Вічна пам'ять жертвам голодомору... 194
Вронська Т.В., Остапенко Т.С. Участь українських... 33
Гайдай Г. Голодомор на Прилуччині 128
Галата Г. У трагічному 33-му 118
Галета П., Мартиненко В. “А в могильники...” 171
Голод 1932-1933 годов 64
Голод 1932-1933 років в Україні... 74, 93
Голодомор в Україні 1932-1933 рр. 14
Голодомор: терор Москви проти української нації... 172
Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині... 100

Голодомор-33 78, 83, 133, 155
 Горобець С.М. Голодомор 1932-1933 років у Петрушині 151
 Давиденко О. За них скажемо 127
 Демченко Т., Коваленко О. Голодомор... 90
 Довбня О.А. Сурові переслідування селян... 70
 Довідник з основних показників... 42
 Дорошенко О. Голодне літо 33-го 153
 Дрозд В. “Листя Землі” 205
 Дубравін В. Народна пам’ять про голодомор 217
 З доповіді секретаря... 21
 З ланів масової колективізації 37
 За колгоспний будинок... 47
 За них скажемо 156, 163
 Зайченко В.В. Село Новий Білоус... 150
 Запорожець Ю. Діти – жертви голодомору 199
 Звинувачують архіви 106
 Зінченко Г. [Спогади] 175
 З’їзд боротьби за передову Чернігівщину... 46
 Злочин 105, 145
 Зміцнюймо комітети незаможних селян 39
 Зробимо нашу область передовою 44
 Зустрілись два листи... 161
 Из выступления секретаря обкома партии П.Ф. Марки-
 тана... 22
 Из статистических сведений... 40
 Из доповідної записки... 19, 20
 Іванченко М. Голодомором закатовані 71
 Іванькова К. Незабутній трагічний 33-й 143
 Іванькова К. “Окрасць хліба...” 144
 Іванькова К. “Я не думав, що відчую смак хліба...” 167
 Іоффе С.Н. З історії колективізації... 50
 Історія колективізації сільського господарства... 49
 Карпилянський Л. Життя неначе й не було... 134
 Карпилянський Л. Історія, якої нема у підручниках 131
 Качуровський І.В. Село 206

Книга смерті... 137
Ковалець Я. Кукурікав півень тридцять третього... 79, 165
Ковалець Я. Моя родина в тридцять третьому 207
Коваль І.І. Спогади про голод у с. Орлівка на Чернігівщині 176
Ковальчук А. Спочатку голодомор з'явився на папері... 7
Кожна прожита година була страшною 170
Колективізація і голод на Україні... 59
Колективізація і голод у дзеркалі. ...139
Командири великого голоду 91
Комітети незаможних селян України 51
Коммунистическая партия Украины в резолюциях... 6
Короткова [Б. І.] Готування кадрів колективізації 34
Костенко І. 1933... рік голодний 109
Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе 178
Краснощок Ю. Шоколадні цукерки... 208
Кривоніс В.М. Соціальні функції органів “правопорядку...” 10
Кривоніс О. [Хочу розповісти про голод...] 179
Криворучко В. “Я пам’ятаю все в деталях” 177
Кужільна О. Калатав тривожно дзвін 138
Кульчицький С., Сфіменко Г. Демографічні наслідки... 95
Кульчицький С. Причини голоду 1933 року... 180
Купрієнко М.В. С. Верескуни на Чернігівщині 114
Куслій М. В часи печалі і розлуки 108
Куц М.Т. Відчування 57
Куц М.Т. Моторошна правда 33-го 75
Ладимиров В. Виступали науковці і очевидці 192
Ладимиров В. У дні скорботи 196
Лист мешканця села Крехаїв Остерського р-ну... 190
Лист селянина М.М. Тавлуя... 189
Лист Чернігівського облорґбюро КП(б)У... 16
Лисюк Я. Відбирали останнє 116
Лозовий О. Голодомор у Жовтневому 181
Лугина Н. Під жорнами тоталітарної системи 115
Ляшев О. Поганяй до ями 68
Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко 152

Мазепа І. Україна під більшовицькою владою 30
 Максудов С. Голод 1933 года в партийных... 8
 Малоед Е. И это нам пришлось пережить 182
 Марочко В.І. “Торгсин”: золота ціна... 99
 Марочко С. Про діяльність міжнародної... 12
 Марценюк С., Симоненко В. Як це було 58
 Марченко Л. Голодомор-33 на Прилуччині 129
 Масленко [Б. І.]. Ще про колгоспне будівництво 36
 Матвієнко В. Жнива скорботи через сім десятиків літ 197
 Мельник О.П. Найкращі роки життя 183
 Микола Самокиш 221
 “На ґрунті голоду мають місце з’їдання котів і собак...” 119
 Назаренко А. Окаянные дни 140
 Нариси історії Чернігівської... 53
 Наслідки сільськогосподарського року... 48
 Нелін М. Їли бур’ян, шкури і полову 132
 Нелін М. Не забути жахів голоду 85
 Німець М. На возі смерті 184
 Нолл В. Трансформація громадянського суспільства 160
 Нудьга Г. “Надісланий царголод” 185
 О голоде 1932-1933 годов на Украине 3
 Одарич І. Зима 1932-1933 років у Гнатівці 142
 Олійник В. Кількість тих, хто загинув від терору голодом... 97
 Онищенко В. Голодомор у Дашенках 110
 Остроух І. Тиждень пам’яті... 200
 Очевидці голодомору свідчать 135
 Павлова Н.Д. [“В 1933-му мені сповнилось вісім років”] 186
 Пам’ять народу неубієнна 102, 125, 164
 Партаченко П. Чаша страху не наповнена 187
 Петровский Г.І. Піднести активність колгоспних мас 43
 Підсумки сільськогосподарського року... 45
 Плахотный Н. Бедуны 62
 Плахотный Н. Последняя одиноличница 55
 Полетун Н. Колективізація на Менщині 65
 Полтава Л. Поеми 209
 Постанова Бюро Чернігівського обкому КП(б)У... 15, 18

Пращур Н. Гіркий спомин 188
Приклади усної історії... 169
Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору... 1
Про організоване страхіття... 159
Про 65-і роковини голодомору в Україні 2
Провозін П. Жертви репресій 123
Проект постанови Чернігівського облорганбюро КП(б)У... 17
Проташук І. Голодомор-33 113
Проташук В. Різдво тридцятого року 60
Протокол № 97... 67
Ротач П. “В 33-м году” 146
Руденко П. Вмирили сім'ями 122
Рудик М. Зів'яли під голодною косою смерті 87
Русова С. “Дайте шматок голодним дітям” 32
Русова С., Кононенко Х. Голод на Україні 29
Рух масової колективізації на Чернігівщині 35, 38
Савенок В. ...А дітей змушували співати... 73
Сахно Ф. З “Історії Смілого” 117
Свідчення пані Галини Б... 173
Сергеева С. То були страшні часи 148
Сергійчук В. Як нас морили голодом 96
Симоненко В. Два голодомори 120
Симоненко В., Марценюк С. під шаленим натиском 121
Скорботна свічка пам'яті людської 201
Славутич Я. 1933 210
Солинько Г. Вічна тема 147
Солоненко В. Смерть приходила з центру 9
Сочивець І. Лебедів колодязь 211
Специальное сообщение... 24, 25
Стаднюк І.Ф. Люди не янголи 212
Статут Асоціації дослідників голодоморів... 4
Стрикун Т. Голодомор: правда чи вигадки?! 168
Студьонова Л. Жнива скорботи 80
Табачник Д. Павло Маркітан 26
Тичина П. Голод 213
Ткаченко В.В. Жнива скорботи 82

Ткаченко В. Рік 1933-й 154
Ткаченко В.В. Скільки ж померло на Чернігівщині 81, 84
Ткаченко В. 1933-й 77
Топтун Ю. Рубці на серці 103
Трагічні сторінки нашої історії 126
3-е отделение СПО 23
30-е годы 5
Тридцяті 158
Убієнні голодом 162
Удайський В. Правда поруч 130
Удайський В. Прилуки, 1933 рік 136
Україна: Голод 1932-1933 років 11
Україна гине з голоду 28
Усна народна творчість... 218
Халімон Н. Згадали очевидці тих подій 166
Частівки 219
Чепурний В. Голова райради... 193
Чередниченко С. Бобровицький район... 104
Чернігівська область 41, 76
Шаповал Ю. У ті трагічні роки 13
Шаповал Ю. Україна ХХ століття 92
Шевченко В. Трагічна доля українського куркульства 69
Шкварчук В. Бунт Землі 63
Шкварчук В. Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине 86, 88
Шкварчук В. Жіночий бунт 66
Шкварчук В. Костюми для обкома 27
Шкуліпа А.Г. Зірки над хрестами 214
Шляхом колективізації 52, 54
Шостак О. “Я пережила не тільки голод...” 191
Шурига І. “Цьому немає прощення...” 198
Щербонос В. Таке не забувається ніколи 111
Яценко Н. Голодомор 1932-1933 рр. в усній... 220

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК (ПЕРСОНАЛІЇ)

Батрак М. 20
Бібік І.І. 160
Бугасвич І. 220
Бур'ян Л.М. 14
Василенко Л.І. 55
Ващенко Г.Г. 31
Волкогонов Д.А. 5
Гавлуй М. 169
Галущенко Н.Т. 137
Дрозд В.Г. 205
Дубравін В.В. 217
Єщенко М.О. 160
Зайченко Н.Г. 160
Закружна М.О. 160
Захаренко М.В. 160
Каган З.О. 160
Каганович Л. 91
Карлсон 101
Качуровський І.В. 206
Клановець Л.С. 160
Коваленко М.О. 165
Коваленко М.Ф. 177
Кожухівський М.Ф. 165
Козел М.Ф. 160
Корнієнко П. 180
Коссиор [С.В.] 23
Кошелівець І. 178
Кузьменко 193
Кушнір П.І. 160
Мазепа І.П. 30
Макаренко А.С. 183
Маняко Л.К. 160
Маркітан П.П. 21, 22, 26

Михайленко Г.О. 165
Молотов В. 91, 92
Муляр О.Ф. 160
Нехай М.М. 160
Петровський Г. 92, 189, 190
Поклад М.К. 160
Полтава Л. 209
Попов С.П. 160
Реун І.Е. 14
Розіграй С.Ф. 160
Русова С.Ф. 28, 33
Самокиш М.С. 221
Сапон-Костюченко М.К. 160
Сергійчук В. 25
Скаленко П. 169
Славутич Я. 210
Сотник Б.М. 160
Стаднюк І.Ф. 212
Тавлуй М.М. 189, 190
Тимошенко О.Ф. 160
Харченко В.П. 165
Шевченко І.Я. 160
Шевченко К.І. 160
Шкуліпа А.Г. 214
Ющенко В.Х. 160
Яременко 25

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- с. Атюша Короп, р-ну 158
- с. [Бакланова] Муравейка Куликів. р-ну 172
- Бахмац. р-н 102, 103, 168, 194
- Бобровиц. р-н 51, 104, 105, 109
- Бобровиця 212
- с. Богданівка Прилуц. р-ну 31, 193
- Борзнян. р-н 106, 108
- с. Брусилів Черніг. р-ну 160
- с. Бутівка Городнян. р-ну 112
- Варвин. р-н 92, 109, 110
- с. Велика Дівиця Прилуц. р-ну 160
- с. Верескуни Ічнян. р-ну 114
- с. Вертіївка Ніжин. р-ну 71
- с. Виблі Куликів. р-ну 188
- с. Галайбине Борзнян. р-ну 108
- с. Глибоке Талалаїв. р-ну 165
- с. Гнатівка Срібнян. р-ну 142
- с. Гнідинці Варвин. р-ну 109
- с. Голубівка Ріпкин. р-ну 93
- Городнян. р-н 111-112, 212
- с. Дашенки Варвин. р-ну 110
- смт Дігтярі Срібнян. р-ну 167, 185
- Дніпропетровська обл. 175
- с. Дрімайлівка Ніжин. р-ну 71
- с. Жовтневе Короп. р-ну 158
- с. Жовтневе Прилуц. р-ну 181
- с. Жукотки Черніг. р-ну 160
- с. Займище Щорс. р-ну 153
- с. Звеничів Ріпкин. р-ну 138
- Ічня 113а
- Ічнян. р-н 51, 113, 113а, 114
- с. Калюжинці Срібнян. р-ну 214
- с. Карпилівка Срібнян. р-ну 165

с. Карпівка Бахмац. р-ну 160
с. Кладьківка Куликів. р-ну 118
с. Кобижча Бобровиц. р-ну 71, 93
Козелецький р-н 115
с. Козероги Черніг. р-ну 160
с. Корінецьке Талалаїв. р-ну 147
Коропський р-н 116, 117
Корюків. р-н 154, 161
с. Костобобрів Семенів. р-ну 30
с. Крехаїв Козелец, р-ну 169, 189, 190 Крим 221
с. Крути Ніжин, р-ну 206
Куликів, р-н 118, 166, 200
с. Лави Сосниц. р-ну 141
с. Лебедин Короп, р-ну 116
с. Лебедівка Козелец, р-ну 211
с. Липове Талалаїв. р-ну 147
с. Лосинівка Ніжин, р-ну 122
м. Люнебург (Німеччина) 204
с. Мала Дівиця Прилуц. р-ну 137
Мало-Дівицький р-н 91-93
с. Масани (у межах Чернігова) 160
Менський р-н 57, 65, 119
с. Москалі Черніг. р-ну 160
Мюнхен 31, 206
Ніжин 121, 183, 206, 209, 221
Ніжин, р-н 93, 120-122, 178
Німеччина 193
Новгород-Сівер. р-н 123-125
с. Новий Биків Бобровиц. р-ну 162
с. Новий Білоус Черніг. р-ну 150
Носівка 23-25, 207, 221
Носів, р-н 51, 74, 91, 126, 127
с. Олешня Ріпкин. р-ну 28, 160
м. Палатайну, Іллінойс (США) 172, 173

Париж 29
с. Петрушин Черніг. р-ну 151, 205
Північний Кавказ 91
с. Полова Прилуц. р-ну 187
Полтавщина 218
смт Понорниця Короп. р-ну 158, 180
Прага 28, 33
Прилуки 91, 136
Прилуц. р-н 74, 92, 93, 128-137, 193, 197, 201
с. Прокопівка Новгород-Сівер. р-ну 198
с. Редьківка Черніг. р-ну 160
Ріпкинський р-н 138, 139
с. Рогізки Щорс. р-ну 66
с. Роздольне Ніжин. р-ну 169
с. Роїще Черніг. р-ну 55, 68, 152
с. Романкове Дніпропетров. обл. 137
с. Рябухи Талалаїв. р-ну 160
с. Савинці Срібнян. р-ну 179
Семенівка 182
Семенівський р-н 140
с. Сергіївка Прилуц. р-ну 177
с. Сидорівка Ніжин. р-ну 71
с. Скороходове Талалаїв. р-ну 147
с. Слабин Черніг. р-ну 160
с. Сміле Короп. р-ну 112
Сновщина 51
с. Сокиринці Срібнян. р-ну 143, 144, 195, 202, 203
Сосницький р-н 141, 199
Срібнян. р-н 142-144
с. Старий Білоус Черніг. р-ну 160
с. Степові хутори Носів. р-ну 171
Сумщина 218
США 209
Талалаїв. р-н 145-147, 184
с. Тиниця Бахмац. р-ну 103

с. Тихоновичі Корюків. р-ну 175
с. Убіжичі Ріпкин. р-ну 139
Україна 1-4, 9-14, 29-31, 33, 49, 51, 72, 74, 79, 90, 91, 169, 180,
202, 209, 215-217
с. Хрещате Козелец, р-ну 174
с. Червоні Партизани Носів. р-ну 165
Чернігів 74, 91, 101, 192, 207, 208, 210, 212
Чернігівська область 14, 17, 41, 42, 49, 50, 58, 64, 70, 72, 76, 77,
89, 95, 96, 186
Чернігівщина 35, 38, 40, 43, 45-48, 56, 59, 61, 62, 67, 69, 74, 81,
82, 84, 86, 88, 90, 91, 94, 100, 156, 163, 164, 170, 202, 210, 218-220
с. Чорний Ріг Семенів. р-ну 165
с. Шаповалівка Борзнян. р-ну 191
Щорський р-н 153

ЗМІСТ

Вічна тема.....	3
Документи і матеріали.....	12
Колективізація сільського господарства Чернігівщини.....	16
Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині.....	20
Література про голодомор у районах і селах області.....	23
Свідчення очевидців про голодомор 1932-1933 рр.....	28
Вшанування пам'яті жертв голодомору.....	33
Тема голодомору в літературі, народній творчості та мистецтві.....	34
Допоміжні покажчики.....	37
Алфавітний покажчик авторів, назв книг і статей.....	37
Іменний покажчик (персоналії).....	43
Географічний покажчик.....	45

Для нотаток

Для нотаток

Науково-популярне видання

**ПАМ'ЯТЬ НАРОДУ НЕУБІЄННА:
ГОЛОДОМОР на Чернігівщині 1932-1933 років**

Бібліографічний покажчик

Упорядники І.Я. Каганова,
Л.В. Студьонова
Редактор П.В. Грищенко
Макетування обкладинки О. Головач
Комп'ютерний набір Л.В. Студьонова,
В.І. Шевченко

Підписано до друку 30.11.2004 р.
Друк офсетний. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. арк. 2,91.
Обл.-вид. арк. 2,88. Вид. № 28. Тираж 500 прим. Зам. № 2005.

Комунальне підприємство "Видавництво "Чернігівські обереги",
14000, м. Чернігів, вул. Бєлінського, 11.
Віддруковано в ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф",
м. Ніжин, вул. Шевченка, 109а
факс: (04631)3-11-08
тел.: (04631) 3-18-03, 3-12-84
e-mail: aspekt@uacity.com



Рідні джерела